

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Академія педагогічних наук України

Етнос. Соціум. Культура: регіональний аспект

Київ-Івано-Франківськ
2006

НБ ПНУС

707313

ЗМІСТ

Вступ	3
Етнографічні групи: тенденції розвитку.....	8
Діалектна диференціація: регіональний аспект.....	55
Взаємодія діалектно-територіального та літературного мовлення.....	79
Побутово-розмовне мовлення галичан.....	97
Мовна стихія сучасного галицького села.....	115
Літературно-художній процес на Прикарпатті: етнонаціональний модус.....	184
Етнопсихологічні особливості людності: тенденції розвитку.....	231
Демографічний розвиток Прикарпаття.....	264
Агропромисловий комплекс: регіональний аспект.....	284

ВЗАЄМОДІЯ ДІАЛЕКТНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО ТА ЛІТЕРАТУРНОГО МОВЛЕННЯ

Західний регіон України, зокрема, Галичина, відзначається мовною строкатістю й неоднорідністю, бо тут здавна активно функціонують кілька народних говорів: гуцульський, покутський, наддністрянський (опільський), бойківський та лемківський. Незважаючи на постійну іноземну присутність у Галичині, на активне насадження тут чужих мов, усі ці говори зберегли свої специфічні особливості. Як писав ще колись Я. Головацький, “Галицькіі і Угорськіі Русине мають чимало рѣздорѣчій”, бо “Кождый закутокъ захищенийъ горбами або ѳтрѣзанный рѣчками, заховує свою рѣзномову”¹. На думку Я. Головацького, племена, потомки яких проживають у західній частині України, досить суттєво відрізнялися від своїх північних і східних “побратимів” і що різницю в мові зберегли досі. Сприяла цьому гірська місцевість, бо люди “там поселившись на зворахъ меже велитскими ушовбами ѳтрѣзани ѳтъ другихъ жителѣвъ, довго задержовали свою рѣдну мову, свои родими звичаи и обычаи. Гѳрскіи стороны всегда найдовше задержують старый бытъ и знаки стародавnoi бесѣды. Языкъ, котрый горы має въ своей власти, не загине: най бы всюди по долинахъ знидѣло и загибло рѣдне слово, въ горахъ пѳдпюлонинскихъ заховася первѣстный языкъ, стародавный бытъ и обычай, а неразъ въ ихъ лонѣ уродится и выкохасъ народный освободитель або пѳместитель своего згнущеного роду”².

Без сумніву, Я. Головацький мав рацію, відводячи таку визначну роль у збереженні мови народу горам і локалізації та відмежуванню гірських мешканців від інших територій. Однак вирішальну роль тут відіграє все-таки не територіальна неприступність, а високе почуття любові до свого народу і своєї мови, національна самосвідомість мешканців гірських країв. Це можна, зрештою, стверджувати й про весь український народ, який упродовж сто-

¹ Розправа о языкѣ кожнорускѣмъ и его нарѣчїяхъ сочинена Яковомъ Головацкимъ. — Во Львовѣ. 1849. — С. 28. Цитати подано в оригіналі. Літери ѣ, ѳ та ѳ треба читати як і.

² Там само. — С. 28-29.

літь жорстокого національного поневолення, в умовах насильницької асиміляції таки зберіг свою мову і культуру.

Можна наводити багато свідчень дбайливого збереження української мови в Галичині. Наведемо деякі уривки текстів, записаних у Косівському, Верховинському, Коломийському, Галицькому, Рожнятівському районах Івано-Франківської області, тобто зразки гуцульського, покутського, наддністрянського, бойківського говорів, а також запис лемківської говірки.

Отже, Коцьо Джумачук, с. Вербовець Косівського району, 61 рік (запис 2000 року):

Ікос ми компанійов зібралиси тий поїхали в гори, у Жьиб'ївський район, трохі походити в афини, в гриби, аби чериво схудло, бо в мени було тогди чериво на двох, а я сам їго носив, та й кишко було. Тий ми розклали палатки, як циганске шітро, коло потічка. А у нас жинки рухливі, йик моя тещі Варвара була, ни гонні тихо сидіті, тий фурт дес ходили. Але Марія, жинка мого швагра Николи шош у той день ни хокіла йти – ци ї нога боліла, ци йкас инча біда (її фурт шош болит), тий лишьиласи на домарстві варити їсті. Тий зварила, тий сидит, тий читає книшку, а до неї підходить один чьоловік, шьо мав шіснацітиро дітий (та ни буду їго фамілію називаті), тий кличе ї в госкі до хати, шьо була такі тут блиско, по сусідству. Тий показує ї фотографії на шкінах своїх дітий тий портрет свій з двома жинками. А Марія си счюдувала тий питає їго: “Ну а то шо у Вас дві жінці б́уло?”. А вин смієси тий кажи: “Ні-і! То по селі ходив фотографіст тий збирав знимки, казав, шьо портрети ме робити. А я дав, – каже, – дві жинчіні фотографії – одна в фусці, а друга бис фусткі, аби вин вібрав, котра крашшя. А вин узьив тий обі поклав, а мене в сиридині, пес би му губи лизав. Та ше бих вам бирше йкоіс бандигі гнув, али треба маржвинку кутаті тий шош робиті, бо жинка з хаті віжене, а я си фист свої Катеринкі бою...”.

Галя Маротчак, с. Грамітне Верховинського району, 32 роки (запис 2000 року):

“Йик я була молод'енька, скоро си виддала,

Та я свого дідусика файно шінувала.

Та я свого дідусика шіную, шіную.

До лавиці привіизую, кропивов годую.

До лавиці привіизую, аби п'и вривавси,

*А під ноги гран'и сип'ю, аби нагрівавси,
А під ноги гран'и сип'ю, аби дід нагрівси,
А по хавці віпарьню, аби червонівси.
А я знаю, молод'енька, шьо дідови треба –
Од'ин камінь під голову, а другий під ребра.
Од'ин камінь під голову, аби мньико спаті,
Другий камінь на чериво, аби н'и мих встаті.
Вой ти, діду, зів бис біду та й вод'и напивси,
Та й н'е од'ин черис т'еби молод'ий втотивси”.*

Іван Ковальчук (Рижий), с. Ковалівка Коломийського району,
68 років (запис 2000 року):

“Я хочу розказати одну придибашку. Ти знайш, Ніколо, шо нибіжчик Василь Чернявський любив віпити, ти й я любив віпити, тий далі люб'ю. Як ми робили на лєтростанції, ікос я приходжу тий кажу: “Василу, може взмемо чвертку?” А він як вікрисісі на мєни:” Іди гєт від мєни, Йване, я ни хочу йди гєт!” А я думая собі: “Шо то з хлопом сі стало? Тажи він міг віпити, а це руками відгрібасісі: йди гєт, я не хочу!” А я кажу: “Тажи, Василу, обід підходит, та абисмо не віпили шос?” А він: “Іди гєт, іди гєт! Як п'ємо, то п'ємо півлітру, я свистав на чвертку!” Но, а я вмер зо сміху”.

Ганька Чернега, с.Дорогів Галицького району, 82 роки (запис 2003 року):

“Я говорю до свого тата: “Тату, ми йдемо там до того нанашка, там дуже дулі файні жовті нападали”. А тато кажут: “Не йдіт!” Підняли ремінь догори: “Дістанете і грушок не буде. Прийде він з полі,— підете”. Пішли ми бидвої з братом і кажемо їму: “Нанашку, ми хочемо грушок”. То дуже був вітер жовтих грушок був натріс. А він каже: “Бєріт”. Я в димчину, догори, набрала, набрали-смо грушок приходимо додому, а тато кажут: “Так, і не дістали-сте і грушки маєте. А так був би набив добре і бисте грушок не мали”.

Ольдзя Романчукевич, сєлицє Перегінськ Рожнятівського району, 87 років (запис 2003 року).

Я дуже люблю своє село, у якому я народилася. Лишень не люблю тепєрішніх дівок. Бо колись діўки боли газдині, ўдень робили ў поли, а ўвєчір збиралися до одної хати прями куделі, плєли капці і вішивали. Хлопці приходіли не вічарниці. Котра діўка сподобася хлопцеві, тога віходила надвір. Тепєр діўки не такі. Тепєр діўки понатягают гачі, підут у расторани і в бари, накупуют

вина, позасідають поза столи, закурят дзигари, і ото називається діўка. Колись діўки уміли корови дойти, усьо робити, а тепер не ўміют нічо. Отакі-то тепер пішли діўки!

Катерина Фучило, с Тильява Короснянського повіту, 74 роки (запис 1995 року)¹.

Не годна-м юж тобі, дівонько, докладні оповісти ўшитко, бо то́то было даўно – п'ятдэсят літ перэшло, як нас розметали. Я меджи людми сеўс(к)ими не робила и йщы бесіду́ю по-нашо́му. А́дже так, тіўки роки перэшли и ся забыват.

Былы г нас вечурки. Хтоўчас село Тильова было барз велике, мало сто вісімдэсят люмеріў, было поділено на пят части. Каждая част мала свої сха́цкы. Діўчата ходили лем в ёдно́й части, а парібки мо́гли ходити по ўшыткых, смотріли за діўчата́ми.

Діўчата брали куделі и пряли. Треба было добрі прясти, жеби дома не сварили. А парібки лем ся призерали до діўчат, заривали дакотру. На вечурки ходили цілий піст. А пак остатні раз робили ламанік. Ламали куделі Складали ся да́што сприношали з дому и ся гости́ли. Хто хлібаўча да́йке, че́сток. Ўшыляко́го не было так. Але и то́то было велике. Я би повіла так, же было весёло, хо́цкі и треба было ся наробити”.

Тут мусимо зазначити, що лемки, на жаль, з примхи лихо́й долі (а точніше – з примхи “вожда всіх народів” Сталіна та його Польських сатрапів) не проживають компактно, бо в свій час їх повиселяли з рідних, обжитих віками осель і розпорошили по всій Польщі та західних областях України. У зв'язку з цим лемківські говірки в Україні поступово асимілюються іншими українськими говорами та українською літературною мовою, а в Польщі – польською. Ось як про це говорить цитована вище Катерина Фучило: *“Забыват ся юж наша бесіда. Ми сої жы́сьме тіўко зо ста́рим, то йщы бесіду́еме по-нашо́му. Были г нас ріжни приповідки. Да́што сої припомі́нам, а дако́ли ми при́де на мисль чи ся так вигва́рит: “на́й ся не прикаже”, “ка́ждий має свос до се́бе”, “шо-м да́ла на гніў, то́то и на перепроші́ня”, “як го кійом, так го палі́цом”.*

Отож, в текстах, записаних на Гуцульщині, на Покутті, Опіллі, Бойківщині та на Лемківщині, немає чужих слів, за винятком хіба

¹ Записи за: Панцьо С. Матеріали до словника лемківських говірок – Частина перша.– Тернопіль, 1997.– С.52.

що слів *фамілія* – прізвище, що вживається у цьому значенні в багатьох говірках, *фурт*, *фист*, що є звичними в Галичині, та *фотографіст*, *фотографія*, які вживаються і в сучасній українській літературній мові. Правда, в уривку тексту з лемківської говірки можна виділити полонізми *юж* – *уже*, *ушитко*, *ушитких* – *усе*, *всіх*, *барз* – *дуже*, слово *смотріли*, яке вживається в Галичині й нині (правда, зі специфічною семантикою – *посмотріти* курку, чи з яйцем, тобто перевірити), але якої немає в літературній мові. Є в цих текстах немало діалектизмів та діалектних форм, властивих говорам. Але мова йде про здатність українських народних говорів протистояти чужомовним впливам, про їх імунітет і стійкість в обороні своєї недоторканності. Отже, як видно з пролюстрованих текстів, західні українські говори відстояли свою первозданність і недоторканність.

Так, у гуцульському говорі, зокрема у Косівському та Верховинському районах, досі збереглася напів'яка вимова приголосних /д/, /т/, /н/, перед голосними /е/ та /и/, що являє собою яскраву фонетичну рису гуцульського говору, наприклад: [молод'енька], [од'ин], [вод'и], [т'ебе], [молод'ий] (див. записану пісню). Можна навести й інші приклади: [д'ит'ина], [д'еи'], [д'икий], [т'еплий], [т'ихо], [н'ен'ка], [н'е"ма], [н'е" буд'е"] і под. До цього часу залишилися м'якими і шишячі приголосні, причому незалежно від позиції в слові: [Ииґ буд'е"мо ш'ч'иста питі за ш'ч'искі, то н'е", буд'е" ш'ч'искі, бо голова буд'е" боліті] (як будемо часто пити за щастя, то не буде щастя, бо голова буде боліти). Наявність у гуцульському говорі напів'яких /д'/, /т'/, /н'/ спростовує твердження С. Смаль-Стоцького про те, що приголосні в праслов'янській мові були завжди тверді навіть перед /е/, /і/, а пом'якшення їх у слов'янських діалектах (російському, польському, білоруському тощо) розпочалося в пізню добу праслов'янської мови, не зачепивши праукраїнської мови¹.

Яскравою рисою гуцульського мовлення, яка збереглася до цього часу, є пом'якшена вимова /т/ в інфінітивному суфіксі *-ти*. На відміну від форм типу [д'ит'ина], в інфінітивах після /т'/ вимовляється /и/ з наближенням до /і/ або майже /і/: [читати],

¹ Смаль-Стоцький С. Питання про східнослов'янську мову // – Львів, 1937. – С.6.

[говорити], [робити] і под., що теж зближує гуцульський діалект із чеською мовою (пор.чес. *hovořiti, hrati* тощо).

Досить промовистими рисами центрального гуцульського говору (Косівщина на південний захід та Верховинщина) є збереження м'якості /p'/ у кінці слова та в кінці складу [церькова], [верх], асиміляція за носовим резонатором сполучення *дн*: [сп'іннц'а], [онна], [ннша], [ни гонна] – *спідниця, одна, днина, не годна* (до речі, така вимова зустрічається й на Бойківщині: [піннімати] – *піднімати*, хоч ця лексема привнесена вже літературною мовою, оскільки місцевий варіант – *підоймати*); передача передньоязикових м'яких /d'/, /n'/ через задньоязикові /g'/, /k'/: [г'ї́жа], [виг'ї́], [ск'іна], [ск'ігнути], [к'істо] – *дівка, видів, стіна, стягнути, тісто*, хоча подібна вимова зустрічається і в представників інших західних говорів.

У сфері голосних характерною рисою гуцульських говірок, що збереглася донині, є вимова /и/ на місці давньоукраїнського /і/ на початку слова: [Иван], [имн'є], [инч'ий], [ид хати] – *Іван, ім'я, інший, ід хати*. До речі, ця фонетична риса властива й іншим українським говорам (у наддністрянському та бойківському говорах голосний /и/ прикривається протетичним /j/ – *йинчий*), причому не тільки західних, тому правописна комісія намагається відновити в українському правописі написання літери *и* на початку слова. Так само в гуцульському говорі й досі вимовляється /и/ й на місці колишнього /о/ у закритому складі: [вин, під, пишшов, вивторок, пизнав, бирше] – *він, під, пішов, вівторок, пізнав, більше*.

В окремих випадках зустрічаємо /и/ на місці етимологічного /о/ і навіть на місці колишнього **ѣ** (ятя) в опільському говорі, зокрема, на Калущині та в деяких селах Галицького району. Однак на відміну від гуцульського, тут після губного переважно вимовляється йот: *міцра* – *міра, повіитрі* – *повітря, подвійіри* – *подвір'я* тощо. Вимовляється тут /и/ на місці колишнього /о/ і після задньоязикових: *гирше, гиркий* і под. В опільському та бойківському говорах засвідчено /и/ й після йота в слові *дойити* (*дойти корову*).

Носія гуцульського говору можна легко впізнати й за вимовою колишнього зворотного займенника *ся* < *se* в знахідному відмінку. Косівщина та Верховинщина (іде мова лише про Івано-Франківську область) його вимовляє як *си* (*напудив си, запитав си*), у

передгірських місцевостях чимраз ширшої вимови набуває варіант *сі*, що можна пояснити впливом покутського та опільського говорів, де цей варіант є звичним. У бойківських та лемківських говірках цей зворотний займенник вимовляється так, як і в українській літературній мові, – *ся*, при тому, що на лемківський говір сильний вплив мала польська мова, в якій уживається форма *się*.

Ще одна суто гуцульська риса – це зміна праслов'янського /a/ після /j/ на /i/ з наближенням до /e/ або навіть до /i/: [*йи^еблуко*] – яблуко, [*йи^ек*] – як (“*ск дужі?*” – запитання при зустрічі – як (чи) дужі?), [*йи^ерчє*] (“ярчя”) – овечка, ягня, [*йи^ермарок*] – ярмарок, [*йи^ема*] – яма, [*бойи^етиси*] – боятися, [*йи^еблуїів*] тощо. Цікаво, що подібна вимова сполучника *як* зафіксована й у селі Бориня Турківського району на Львівщині: [*Йыг нога болит, натураяод ным*] (про гав'язь).

З морфологічних характерних гуцульському говорові рис можна навести такі, як збереження давньоукраїнської форми умовного способу 1-ої особи однини (з аористною формою дієслова *бути*) – [*знав бих, скбих виїів*], а також уживання цієї форми в інших конструкціях [*бигме, абих так здоров був!*] – “бігме (буквально – “Бог мені свідок”), щоб я так здоровий був”; уживання специфічної частки *май* для підсилення певної якості: [*май бирисє, май д'горі*] (тобто вище, вгору), [*май виш'и'и'и*] і под.; уживання залишка колишньої презентної форми 1-ої особи множини дієслова *бути* -*сми* (<*ссмь*) як у множині, так і в однині – [*полюбивсми, тизнавсми*] – я полюбив, я пізнав.

Лише гуцульському та покутському (не всюди) говорам характерні усічені форми кличного відмінка власних імен людей типу: *Нико, Оле, Васи, Іва, Пе, Васиш, Гафі, Пара* і под. Усічення тут відбувається на наголошеному складі, і треба думати, що до цього спричинилася гірська лісиста місцевість Гуцульщини, далека відстань між житловими оселями людей. Гукаючи на сусіда, мовець підкреслював наголошений склад, а кінцевий ненаголошений сам собою зредуковувався, відпадав.

Багато специфічних рис гуцульського мовлення знаходять свої паралелі в інших говорах, що функціонують у Галичині, – у покутському, наддністрянському (опільському), бойківському, що можна побачити, порівнявши тексти із цих говорів.

Майже всім західним говорам властивий перехід етимологічного /a/ після м'якого приголосного в /e/ з наближенням до /и/ ([біл'е"вій] – білявий, [здоган'е"ти] – доганяти), а в ненаголошеній позиції навіть в /і/: [лігати] – лягати, [вишні] – вишня. Аналогічно вимовляється етимологічне /a/ й після шиплячих: [догадж'е"ти] – догоджати, [ш'е"нка] – шапка та колишній (праслов'янський) носовий /ɛ/: [пор'е"док, зач'е"ти, з'е"т', т'е"ико].

Народним говорам, що функціонують у Галичині, за окремими винятками, властива вимова /i/ у префіксі *ви*: [віробити, вігадати, виходити]; збереження історичного /e/ (з наближенням до /и/) в іменниках середнього роду типу [жит'е"], [весіл'е"]; збереження історичного /e/ із закономірним стверділим приголосним перед ним у цілому ряді слів (*лен, леду, семий, у него, цього, шестий, учера, сго*) та історичного /и/, що походить з давньоукраїнського /i/ у прикметникових закінченнях: *синий, третій, великодний, крайній*. Загальноприйнятим у галицьких говірках є опускання епентетичного /л'/ після губного в дієслівних формах: *люб'ю, лов'ю, лом'ю; вони люб'ї, лом'ї, лов'ї або лов'їт, люб'їт, лом'їт* і навпаки – вставляння епентетичного /й/ для прикриття голосного у середині слова: *радійо, спеціальний, матеріальний* тощо. Майже усім галицьким говіркам властива тверда вимова кінцевого /ц/ в іменниках типу *хлопец, столец, конец*; у гуцульському, покутському, бойківському говорах твердо вимовляється й звук /с/ у займенниках та прислівниках: *хтос, шос* (у гуцульських говірках – *шош*), *дес, колис, якийс, якас, увес* тощо. Повсюдно спостерігається вимова /ц/ у частці *ци* замість /ч/, майже всім західним говіркам характерна редукція голосного /о/ у займенниках *вона, воно, вони* – [ўна, ўно, ўни]; опускання приголосного /т/ чи /т'/ у дієслівних формах третьої особи множини – *ўни стоїи (або стоя), сид'е", ході, робїї, любїї*; використання колишніх перфектних форм для позначення минулої дії (*робив-їм (робила-м), робив-їс (робила-с), робили-смо, робили-сте*) тощо.

Можна наводити ще й інші фонетичні, морфологічні, синтаксичні та акцентуаційні риси, які притаманні чи окремим говіркам, чи всім західноукраїнським говорам. Але й ті, що наведені, можуть дати уявлення про масштаби змін, що відбулися під впливом зовнішніх чинників. Бо, як правильно зазначав український мовознавець

із діаспори К. Кисілевський, “під впливом школи, преси, освіти” створюються “нові, молоді форми мови”¹. Додамо, що до впливу школи, преси, освіти додається ще й сильний вплив чужої мови, тому народні говірки, незважаючи на міцні і глибокі корені, усе ж піддаються цим впливам і зазнають суттєвих змін. Ці зміни можна спостерігати на різних мовних рівнях, і перш за все – на фонетичному.

У молодій людини з Верховинщини чи Косівщини, яка свідомо працює над своїм мовленням з тим, щоб наблизити його до літературного, уже нелегко помітити пом’якшену вимову /д/, /т/, /н/ перед /е/ та /и/, що є найяскравішою рисою гуцульської фонетики ([d'ut'ina], [d'en'], [d'ukij], [t'eplij], [t'ixol], [n'en'ka], [n'e'ma], [n'e" bud'e"] і под.); уже не відчутний перехід етимологічного /а/ після м’якого приголосного та шиплячого в /е/ чи /и/ у словах типу [біл'е"вий] – білявий, [здоган'е"ти] – доганяти, [провір'е"ти] – перевіряти, [земл'е"] – земля, [обіц'е"ти]), а в ненаголошеній позиції навіть в /і/: [лігати] – лягати, [вишині] – вишня, [люліти] – люляти, [вулиці], [спідниці] – вулиця, спідниця, [звірім] – звірям, [хлопцім] – хлопцям тощо. Аналогічно вимовляється етимологічне /а/ й після шиплячих: догоджати – [догадж'е"ти], мішати – [міш'е"ті], шапка – [ш'е"тка], час – [ч'е"с], душа – [душ'е"], межа – [меж'е"], каша – [каші], сажа – [саджі], вимішати – [вімішіти], валашати (каструвати) – [валашіти] і под.

В “окультуреному” мовленні гуцула, бойка чи покутянина вимовляється /'а/ й на місці колишнього /є/ носового: *порядок, початок, тяжко, узяти, тяжкий, пам'ять*, а не [пор'юдок], [почіт'ок], [т'е"шко], [уз'е"ти'], [тішк'ий], [памніть] тощо. Літературним нормам підпорядкована також вимова /'а/ в іменниках середнього роду типу *життя, весілля, волосся, насіння, збіжжя* замість місцевого /е"/ чи /і/ – [жит'е"], [весіл'е"], [волосі], [насіні], [збіжі]; літературні привнесені (східні) форми з лабіалізованим /е/, тобто з /о/ та м’яким приголосним переважили місцеві історичні форми зі стверділим приголосним перед /е/ в словах типу *сьомий, льону, льоду, у нього, цього* (галицькі форми *семий, лону, леду* тощо); аналогічна зміна сталася також у словах типу

¹ Див. Кисілевський К. Мовні особливості наддністрянського гнізда // Збірник на пошану Зенона Кузеді / ЗНПШ. – Т.СLXIX. – Париж–Нью-Йорк–Мюнхен–Торонто–Сідней, 1962. – С.284.

учера, шестий, его (ізо), де /e/ під літературним впливом стало вимовлятися як /o/; кіба що в селах серед старших людей можна ще почути частку *ци* замість *чи* тощо. Менше відхилень зустрічається і в словозміні. Як відомо, загальноприйнятою формою в західних говорах української мови в орудному відмінку однини іменників першої відміни та узгоджених з ними прикметників, дієприкметників та займенників було закінчення *ов*: *мудров головов, добров порадов* тощо. Тепер таке закінчення є лише у мовленні тих, хто розмовляє діалектною мовою. Однак дуже “живучим” виявилось закінчення *-и* в родовому, давальному та місцевому відмінках іменників третьої відміни типу *радости, почи, любови*, а також у давальному та місцевому відмінках іменників м’якого варіанта першої відміни (*на землі, на вишини* і под.) та в місцевому відмінку м’якої групи іменників другої відміни (*на кони, на пни, на поли, на мори* і под.). Тому вважаємо цілком виправданим і доречним бажання унормувати в новому правописі це історичне закінчення в родовому відмінку іменників третьої відміни.

Можна стверджувати, що всі або майже всі місцеві, галицькі форми, які відрізняються від літературних, є історичними формами, що існували в свій час у давньоукраїнській мові. З об’єктивних причин вони не стали нормативними, бо в літературній мові переважили східні форми, які часто були навіяними, привнесеними тощо. Тому вплив літературної мови інколи призводить до сплутування літературних і місцевих форм. Так, у літературній мові існують нормативні форми *третій* і *четвертий*. У західних говірках в обох цих словах вимовляється закономірний (історичний) твердий приголосний та голосний /w/: *третій, четвертий*. Тепер же окремі мовці за аналогією до *третій* вимовляють так само *четвертій*, за аналогією до *крайній, городній, дорожній, освітій* вимовляють *народній, благородній, попутній, трикутній* і т. п. До речі, в українській літературній мові немає правил, які б регламентували чи хоча б пояснювали, чому від іменника *город* утворюється прикметник *городній*, а від іменника *загорода* -- *загородний*? Чому *третій*, але *четвертий*, чому *синій*, але *червоний*? У зв’язку з цим, видається, була б доцільніша “галицька” літературна норма, яка передбачає послідовну тверду вимову приголосного основи прикметника та закінчення *-ий*: *крайній, вели-*

кодний, городний, народний, синий, червоний, третій, четвертий і т.п., як це й вимовляють носії основних галицьких говорів.

Напевне, немає потреби перелічувати всі ті фонетичні та граматичні риси західних говорів, які піддалися впливові літературної мови і змінилися на літературні. В освіченої людини, яка оволоділа літературною мовою, усі місцеві форми загалом замінені літературними. Чим вища освіченість людини, її ознайомленість з нормами літературної мови, тим менше регіоналізмів можна зустріти у її мовленні і навпаки, хоча засвосні змалку, “усмоктані”, як кажуть у таких випадках, з молоком матері форми спонтанно, час від часу проявляються у мовленні.

Якщо за фонетичними та граматичними нормами освічений мовець намагається стежити і майже не допускає орфоепічних та граматичних помилок, то лексичні помилки, тобто уживання ненормативних лексем зустрічаються досить часто. Серед цих ненормативних слів є варваризми, що прийшли в українську з різних мов, але найбільше з російської, старослов'янської, польської та німецької.

Досить звичними є германізми, які прийшли у мовлення галичан у часи царської монархії та під час Другої світової війни. Наведемо найбільш уживані: *васервага* – рівень (інструмент), *гельма* (або *гальма*) – захисна каска на голову, шолом, *ганц* – зовсім, цілком, *гендлювати* – торгувати, *глянц* – блиск, *глянцпапір* – шліфувальний папір, *ясцтий* – як пейоратив: паскудний, останній, *люфт* (*вийти на свіжій люфт*) – повітря, *люстро* – дзеркало, *люзний* – вільний, *майзель* – зубило, *пляц* – майдан, місце, *рихт* – рація: *маси рихт* – маси рацію або право: – За своє н'ю, ніхто до того *рихту* не має (Стефаник). Уживається також у складі фрази: “Тобі щос не рихт? – тебе щось не влаштує, ти чимось незадоволений?; *спацір* – прогулянка, *трафити* – потрапити, поцілити, *урльоп* – відпустка (увійшло через польську мову), *фана* – прапор, *файний* – гарний, *фіра* – підвода, *фірман* – їздовий, той, що править кіньми; *футро* – підкладка до одягу, *підфутруватися* – попоїсти, *фрай* – свобода (*маю фрай* – я вільний), *фест* (*фист*) – сильно, *фурт* – постійно, *цільта* – брезент, *цурік* – “команда” коням “назад”, *шватер* – брат сестри, *шіфа* – корабель, *шлюфка* – петля для підтримування ремня, *шпарувати* – економити, *шлюс* – кінець (*шлюс Парано* – по коханю), *фертик* – те саме (сказав – і

фертик!), *шпиталь* – лікарня, *шпіць* – кінець (носок) чобота, черевика (*дати шпіца* – копнути), *шпіхлєр* – комора, *штимувати* – пасувати до чогось, підходити, *штерна* – медалі, ордени, *штолі* – цвяхи, якими прибивають підкову, *штуркати* – штовхати та інші.

Для галичан, які тривалий час відчували на собі польськокомовний вплив, досить звичними є також полонізми або слова з інших мов, що зайшли через посередництво польської: *альярм* – тривога, *альярмово* – швидко, терміново, раптово, *бенькарт* – байстріук, безбатченко; *бронзовий* – бронзовий, *вар'ят* – неврівноважена людина, *вельон* – весільне вбрання молодої, *олуфко* – олівець, *тєвр* – рушниця, *тємба* – рот (зневажливо: *закрий тємбу*), *дзитарок* – годинник, *кльоцок* – товстий шматок чогось (напр. дерева; кажуть і про вгодовану дитину: *добрий кльоцок*), *кавалок* – шматок, кусень, *кобіта* – жінка, *кошуля* – сорочка, *ксьондз* – священик, *огонок* – черга, *пательня* – сковорідка, *пуделко* – коробка, *погар* (*пугар*) – склянка, *студня* – криниця, *таний* – дешевий, *тєньгий* – грубий, товстий, *твар* – обличчя, *трускавка* – полуниця, *розмаїто* – різноманітно, *опінія* – думка про когось, про щось, *імпреза* – захід, *цєрата* (*цєрєта*) – гумовий чи штучний матеріал для підстелювання, *моцний* – міцний, *п'єц* – пічка, *грубка*, *крижі* – попереk, *крижувати* – встановлювати пропорційні сторони прямокутника (пол. *krzyż* – хрест), *вакації* – канікули та ряд інших.

Українська мова входить у слов'янську групу, і більшість слів у її лексичному складі має спільні корені зі словами інших слов'янських мов. Тому той факт, що якісь українські слова подібні на польські, ще не означає, що вони польські. Наявність однакових слів зовсім не означає, що їх треба цуратися, відкидати. Як писав І.Франко, “викидати такі слова з нашої мови для того тільки, що у інших слов'ян є подібні, се значило би добровільно обскубувати свою мову”¹.

Однак ні польська мова, ні тим більше німецька у силу своєї несхожості з українською не завдали їй такої шкоди, як завдала російська. У Галичині мовлення населення менше засмічене російськими, і все ж їх є надто багато. Кількарічна фіксація мовлення

¹ Франко І. Зібрання творів у 50-ти тт. – Т.28. – С.173.

різних верств населення Галичини дала можливість укласти словник російських варваризмів, який налічує понад тисячу слів¹.

У цьому словнику зібрана неунормована лексика, що ввійшла в українську мову з російської (у т.ч. й старослов'янськи) у процесі тривалого насаджування російської мови або т. зв. російсько-українського білінгвізму. Значна частина цих російських варваризмів заповонила мовлення галичан ще в XIX ст. – у часи активного культивування в Галичині та особливо в Закарпатті т. зв. “язичія” – суміші російських, церковнослов'янських, українських та Польських слів².

Ця лексика міцно ввійшла в лексикон галичан, тому рідко можна зустріти людину, яка уникає російзмів. Тут знову ж таки усе залежить від освіченості індивіда, від його ставлення до своєї мови. Людина, яка стежить за своїм мовленням, за його культурою і чистотою, уживає російськи рідше. Найбільше їх уживає, як не дивно, урбанізоване селянство, яке вважає мало чи не престижним розмовляти мовою, перемішаною майже на третину (а інколи й наполовину) з російськими словами.

Значна частина мовців, як показують дослідження, звикнувши до мовного оточення, просто не задумується, якою мовою розмовляє. Це підтверджує опитування-анкетування населення Івано-Франківської області, яке проведено з метою з'ясування ставлення мешканців Прикарпаття до мови, мовної політики держави, свого власного мовлення тощо. Анкетуванням було охоплено 330 осіб різних вікових категорій, носіїв усіх основних говорів, що функціонують на Прикарпатті; опитувалися також предстаники інших національностей, зокрема росіяни. Серед респондентів переважають мешканці села, але частина відповідей є і від мешканців міст. Відповіді на питання одержані різноманітні, але певні тенденції, закономірності простежуються.

Так, на питання “Чи задумувалися Ви, якою мовою розмовляєте?” 2,4% респондентів відповіли: “ні”. Люди старшого віку, в основному, правильно оцінюючи своє мовлення, підтверджують,

¹ Див.: *Лесюк М.* Словник русизмів у сучасній українській мові. – Івано-Франківськ, 1993; *Лесюк М.* Доля мови мови. – Івано-Франківськ, 2004. – С.214–251.

² Див. *Лесюк М.* Російськомовна експансія в Галичині: історія і сучасність // Українська мова в освіті. – Івано-Франківськ, 2000. – С.259–285.

що розмовляють діалектною мовою (такі відповіді давали респонденти й інших вікових груп – усього 42,2%). Значний відсоток мовців – 30,6 – покірно визнав, що розмовляє українсько-російським суржилом. Таких людей є, очевидно, більше, бо 8,48% написали, що тільки намагаються розмовляти літературною мовою, відчуваючи, що їхнє мовлення ще не ідеальне, а отже, засмічене ненормативними елементами. Чистою літературною мовою, як визнали самі опитувані, розмовляють лише 12,1% громадян, до них можна додати й тих, що на це питання дали відповідь “українською”, “нормальною” і 2,1% тих, що змінюють своє мовлення залежно від ситуації, від оточення співрозмовників. Можна віднести сюди й тих, хто “намагається” розмовляти правильно. Отож літературною мовою розмовляють ледве 24,5% респондентів. В основному це студентська та учнівська молодь, інтелігенція, хоч певна частина працівників освітньої сфери теж заявила, що вживає діалектні форми, тим самим підкреслюючи свій зв’язок з рідною говіркою і рідною мовою.

На питання, “Чи надасте Ви значення тому, як розмовляють навколо Вас?” 68,4% респондентів відповіли ствердно, 28,5% значення не надають, а 2,9 відсотка це байдуже. На питання “Як Ви ставитеся до російськомовних теле- та радіопередач?” 211 із 311 відповіли: “негативно” (63,9%), але 30,4%, тобто кожен третій, слухає ці передачі або в усякому разі не має нічого проти них. Деяка частина опитуваних пояснює це браком відповідних українськомовних передач або просто низькою їх якістю. Є й такі, що “змушені” дивитися російськомовні телепередачі, бо вони, мовляв, “заполонили український телепростір, витіснивши українські, а дивитися щось хочеться”; заявляють, що обурені тим, що “інколи на жодному з українських каналів не почуєш українського слова”. Отож телеглядач поставлений у такі умови.

На четверте питання – “Що, на Вашу думку, слід змінити у мовленні, яке нас оточує?” – одержано широкий спектр відповідей-думок. Найбільша кількість респондентів (77 із 330 або 23,3%) правильно вважає, що треба розмовляти літературною мовою, підвищувати культуру мовлення, стежити за ним тощо. Люди, яких не хвилює ця проблема, дали відповідь “не знаю” або “нічого” (71 і 38 осіб, що разом складає 33,0%). 27 осіб вважають, що

не треба вживати діалектизмів, але треба вилучити з мовлення іншомовні слова; один вважає, що треба міняти все, двоє – що вже пізно щось міняти, четверо – що треба міняти багато. Значна частина респондентів вважає, що панівною в Україні – на радіо, в телебаченні, в пресі тощо – повинна бути українська мова. 17 (5,3%) респондентів пропонують ліквідувати матірщину і слова-паразити. 72 із 320, які дали відповідь на це питання (21,8%), рекомендують вилучити, викоренити з української мови російізми. П'ять респондентів пропонують узагалі заборонити російську мову в офіційному вживанні, один пропонує навіть “вилучити російську мову з нашого побуту”, багато пропонують заборонити виступи російською мовою у Верховній Раді, заборонити на телебаченні інтерв'ю з російськомовними особами, заборонити фільми радянського виробництва, що дискредитують і зневажають незалежну Україну. Одна з опитуваних заявила, що “краще говорити українським діалектом, ніж російською мовою” і т. п.

На питання “Яка з чужих мов, на Вашу думку, найбільше вплинула на українську мову?” 229 із усіх опитуваних, що складає 69,3%, вважають, що найбільший вплив на українську мову має російська. Звідси випливають відповіді на питання “Як Ви ставитесь до ідеї надання російській мові офіційного статусу в Україні?” На нього відповіли 325 респондентів і 294 з них, що складає 89,4%, відповіли: “негативно”. Лише 20 опитуваних (6,1%) схвалюють таку ідею, і лише 7-ом (2,1%) це байдуже. Є й інші відповіді: “Тоді в Америці треба запровадити німецьку чи французьку”, “Ця ідея антинародна й антидержавна”, “А що, тоді в Росії буде офіційною українська?” і под. Отож навіть таке нешироке опитування засвідчує ставлення галичан до російської мови.

До речі, серед слів, які опитувані вважають чужими в українській мові, названо цілий ряд російізмів, зокрема: *будущий, безсознательно, бйшенство, вдох, взрослий, веснушки, воздух, вокруг, вообщце* (і варіант *вопше*), *вопрос, впрочім, гов'ядина, діжурний, дурак, желати, загадочний, задача* (у значенні *решта*), *знакомий, каждый, коврик, копейки, міроприсмство, обіжасться, оказатися, опасність, оп'ять, остановитися, остановка, папа* (тато), *переписка, пилесос, підписка, по-дружеськи, пожар, поняв, понятню, порок, постепенно, постоянно, потолок, поцілуй* (іменник), *про-*

слюйка, противорічити, проишлий, рівнодушний, різнообразний, рукопись, сквозняк, слідуочий, случайно спасати, спорити спосібність, склонний, скорість, ссуда, судьба, сутки, тоже, таскати, утюг, хватати, черезмірний, шар (у значенні 'куля'), шататися, шляпа, являється (у значенні є), язва жолудка, юбка; словосполучення, а іменно, ввиду того, все рівно, добро пожалувати, довірене лице, залізна (железна) дорога, згідно наказу (треба: згідно з наказом), не дай Бог (треба: Боже), працює у якості агронома (треба: працює агрономом), приймати міри, так сказати, та інші. Дехто не наводив слів, а просто писав "багато" або "їх дуже багато, в основному російські".

Серед чужих слів наведено ряд польських варваризмів (*зупа, дзитарок, ксьондз, склеп* та інші), що активно вживаються у мовленні галичан, німецьких (*файно, фіра, гендель, мандибурка*) тощо. Наведено багато іншомовних слів, які мають уже постійну й офіційну прописку в українській мові, зокрема: *нотаріус, декольте, бюро, фойє, піцца, ательє, манто, паритет, манікюр, вестибюль, вуаль, тет-а-тет, комп'ютер* та багато інших.

Ті, що уважно ставляться до мови, помітили значне засилля в останній час і тих іншомовних слів (в основному англійських або як їх називають – американізмів), що уживаються в діловому та політичному світі, зокрема: *бізнес, біржа, брокер, грін-карта, дистрибутор, ексклюзив, імідж, імплементація, консенсус, маркет, маркетинг, мас-медіа, мафія, менеджмент, мер, олігарх, офіс, саміт, спонсор, фірма, хіт-парад, хот-дог, шоп, шоу* і т.п. Це не дивно, бо іншомовна лексика рясніє, як уже відзначалося, на рекламних щитах, таблицях, вивісках над закладами торгівлі, ресторанами, барами, кафе тощо. Про іншомовне засилля в українській рекламі та фірмонімії свідчать вивіски типу "*Класік*", "*Бєбі*", "*Том*", "*Аніке*", "*Нікіта*", "*Крістіна*", "*Капітошка*", "*Антошка*", "*Ворожея*" і т.п. До речі, частина людей навіть із досить достатньою освітою захоплюється іншомовною лексикою і вживає її без потреби, а інколи й із помилками, наприклад: "*він зробив собі кар'єр*" (замість *кар'єру*); *фрагментально* зам. *фрагментарно*, *лейкмотив* зам. *лейтмотив*, *цейкнот* зам. *цейтнот*, *фоєрія* зам. *фєєрія*, *манікюрна робота* зам. *мініатюрна*, *пікарди* зам. *петарди*, *асрархія* зам. *ісрархія*, "*я курилюю це питання*" (ро-

сійське *курурую*), *коресподент*, *інцидент*, *прецедент*, *кондиціонер*, *ідентичний*, *компроментувати*, *конституувати*, *дермафродит*, *ескорт* (замість *кореспондент*, *інцидент*, *прецедент*, *кондиціонер*, *ідентичний*, *компрометувати*, *констатувати*, *гермафродит*, *ескорт*), у сім ї був великий *дебют* (зам *дебош*), *справила великий фураж* (зам. *фурор*), *високодефективна робота* і т. п.

Крім російзмів, подекуди діалектизмів, інколи спотворених іншомовних слів у мовленні, особливо молодіжному, вживається немало різноманітних жаргонізмів, так званих слів-паразитів типу *короче*, *значить*, *конкретно*, *тіпа*, *блін*, *в натуре*, *вот*, *вобщем*, *вообще*, *так ска-ать*, *поняв*, *понімаси*, *понімасте*, *говорит-говорит*, *чуси-чуси*, *знаси* і под.

Великого негативного впливу російської мови зазнала українська фонетика. Значна частина мовців вимовляє по-російськи м'яко шиплячий приголосний /ч/, що є грубим порушенням українських орфоепічних норм, оглушує сонорний приголосний /в/ у кінці слів та складів, що теж протипоказано українській вимові (*зафтра*, *готіфка*, *говориф*, *читачіф* і под. – тут треба вимовляти звук /й/ нескладовий, не стулюючи губ), оглушує або вимовляє як проривний /г/ звук /г/ (у російській мові дзвінкого фарингального /г/ немає, зате в південних говорах Росії уживається приглушений фрикативний задньоязиковий /ɣ/ – близький до /х/); опускає сонорний /й/ (*Україна*, *він читає*, *знає* тощо). Дехто переходить на “дзекання”, “цекання”: *Сполучених Штаціф*, *о п'ятнадцяціі двадцяць*, *дві дзіфчиси*, *депутаціф*, *Володимир Пуцін* тощо. Допускається чимало й граматичних помилок: ігнорується кличний відмінок (треба *Петре*, а не *Петро*, *мамо*, а не *мама* і под.), уживаються небажані форми давального (треба *-ові*, *-еві*, а не *-у*, *-ю*), неправильні форми місцевого відмінка (*по місцям*, *по дорогам* – треба: *по місцях*, *по дорогах*), уживається прийменник *по*, де треба використовувати інші прийменники (*автобус на замовлення*, *іспит з математики*, *заступник директора з навчальної роботи*, *заходи на* або *щодо відзначення свята*, а не *по замовленню*, *математиці*, *відзначенню* і таке інше).

Наступне питання анкети пропонувало навести слово, яким би можна назвати магазин, кафе, бар, фірму тощо. Респонденти запропонували надзвичайно широкий і різноманітний набір можли-

вих назв. Серед них є і власні імена людей (*Тетяна, Світлана, Катерина, Анна-Марія, Христина, Надія, Галина, Любава, Оксана, Вікторія, Любчик, Настя, Наталі, Даринка, Анжеліка* тощо), імена історичних осіб чи літературних персонажів (*Байда, Роксолана, Наполеон, Немо, Монте Крісто, Афродіта*); є тут цілий ряд “модних” іншомовних слів (*Гелея, Дельта-плюс, Каламбур, Рондо, Ольвія, Оріон, Оазис, Рандеву, Фортуна, Прем'єра, Сюрприз* тощо). Однак найбільше є все-таки своїх, українських, які дійсно могли б стати окрасою будь-якого закладу. Є тут і *Спокуса, і Насолода, і Задоволення, і Забава*, а також: *Білосніжка, Веселка, Водограй, Вир, Вітерець, Дивосвіт, Затишок, Зоря, Зірниця, Зірнька, Зорепад, З ранку до ночі, Іскра, Квітка щастя, Карпати, Колиба, Корчма, Красуня, Марципани* (у свідомості галичан – це щось дуже смачне), *Молодість, Моноліт, Мрія* (багато разів), *Моя ти зіронько, Надія* (багато разів), *Небосхил, Ніжність, Нурт, Осінь, Перевал, Підсніжник, Подарунок, Політ, Прибуток, Пролісок, Промінь, Роса, Росинка, Свіча, Смачного, Сніжинка, Сяйво, Спочинок, Україна* та ін. Є між пропонованими назвами й назви із фауни та флори: *Бджілка, Беркут, Голубка, Киця, Ластівка, Акація, Берізка, Едельвейс, Калина, Мальва, Нарцис, Під горіхом, Ромашка, Смерічка, Троянда, Ялинка* і т.ін. Можливо, є між наведеними назвами й такі, що вже “проїлися”, але є й цікаві та оригінальні. Отож тим власникам приватних закладів, яким не вистачає фантазії та інтелекту в підборі назв, які передирають ці назви з обгорток чи етикеток імпортних товарів або складають їх із початкових літер своїх імен та прізвищ (“*Баго*”, “*Ра*” і под.), можна взяти з цього переліку для своїх об'єктів пристойні і приємні в усіх відношеннях назви.

Завершуючи ці роздуми про становище української мови, можемо з певністю стверджувати, що навіть у Галичині, де вона, здавалося б, займає міцні позиції в суспільному житті, вона потребує усіякої підтримки і допомоги. Ця підтримка мусить бути державною, надійною і ґрунтовною, інакше українська мова не вистойть у цій агресивній круговерті, не звільниться з-під цього важкого іншомовного ярма.